

Borrebjerg – et 1100-tals borganlæg på Langeland

Af Jørgen Skaarup

1. Indledning

I den inderste del af det stærkt forgrenede Magleby nor på Sydlangeland ligger en isoleret bank kaldet »Borrebjerg«. Før norets inddæmning og udtørring i 1852 udgjorde banken en lille ø omgivet af dybt vand undtagen mod syd, hvor et kun 75 m bredt, lavvandet område skilte den fra det nærmeste faste land (Fig. 1).

Idag er sporene af det borganlæg som traditionen og stednavnet har knyttet til banken kun svage. Et halvt århundredes pløjning af stedet har afrundet terræformerne og sløret konturerne af den befæstning, der har givet navn til banken. Ødelæggelserne var imidlertid knap så fremskredne i 1875, da Nationalmuseets sognebureau dr. Henry Petersen ud for østsiden af den aflange morænebakke fandt tydelige rester af »en nu nedpløjet vold, der har strakt sig i en halvkreds, støttet til bakkekammen og været ca. 5 alen høj« (1).

Ifølge Henry Petersens hjemmelmænd skal der ved pløjning på stedet ofte være påtruffet »kul og slagger, ligesom der i volden mod SSØ er opløjet mange jævnsides liggende skeletter og engang en »forfærdelig lang jernsabel«.

Tilskyndet af disse oplysninger og antagelig også påvirket af de netop afsluttede undersøgelser af Trelleborg på Sjælland besluttede Langelands Museums leder Jens Winther i 1946 at iværksætte en undersøgelse

af voldstedet i Magleby nor. Daglig leder af udgravningen blev den nyansatte museumsassistent Hakon Berg, der her kom på sin første store udgravningsopgave. Undersøgelsen finansieredes af Ny Carlsbergfondet og kom til at strække sig over 2 gravesæso-

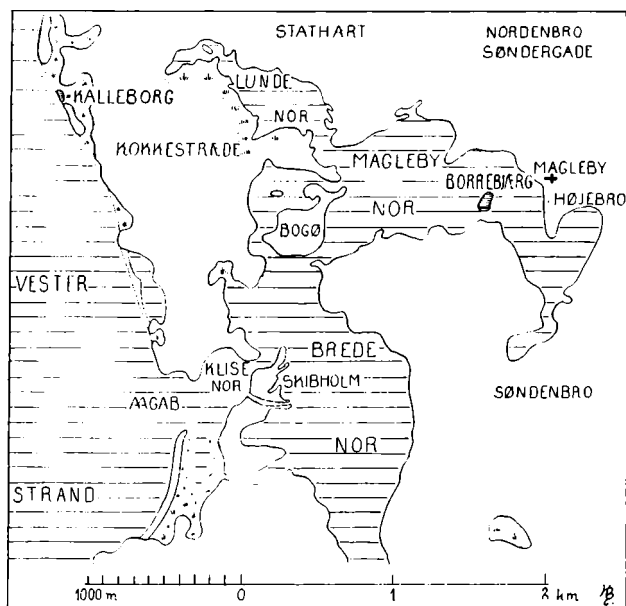


Fig. 1. Oversigtsplan over Magleby nor området. Voldstedet Kalleborg, nord for Ågab, synes at udgøre resterne af et med Borrebjerg beslægtet borganlæg – formentlig fra tiden omkring 1200.

ner. Selvom det ikke lykkedes Jens Winther at finde et langelandsk Trelleborg, gav undersøgelsen dog så mange vigtige oplysninger om voldstedet og i tilgift et veldateret fundmateriale, at en fremlæggelse af udgravningens resultater i høj grad må være på sin plads (2).

Bergs udgravning koncentrerede sig om den sydlige og østlige side af den ca. 110 x 50 m store og godt 10 m høje naturlige banke. På baggrund af boringer og iagttagelser i en række prøvelfelter i dette område besluttede det at tilrettelægge undersøgelsen som en kombination af snitgravninger, der førtes gennem de bevarede rester af volden og op over bakkens skråninger, og fladeafdækninger af pladsen mellem volden og banken. De herved gjorde iagttagelser danner grundlaget for nedenstående beskrivelse af det lille borganlægs bygningshistorie.

Under gravningen fremkom også en række fund, først og fremmest keramik. Dette fundstof er nedenfor behandlet ret udførligt, da det ikke blot er vigtigt for

dateringen af voldstedet, men også tilhører en periode, hvis materielle kultur endnu ikke er særlig veloplyst.

2. Volden

Af den oprindelig ganske anseelige vold var der i 1946 kun beskedne rester tilbage. Bedst bevaret var voldafsnittet i sydøst, hvor den nedpløjede vold endnu hæve-



Fig. 2. Borrebjerg set fra syd før udgravningen i 1946.

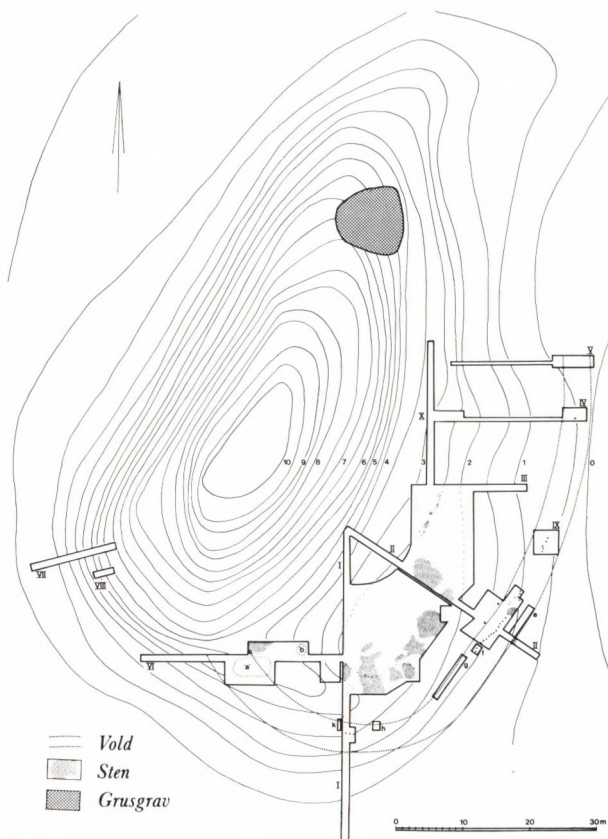


Fig. 3. Oversigtsplan over Borrebjerg med indtegnede udgravningsfelter, anlægspor m.v.

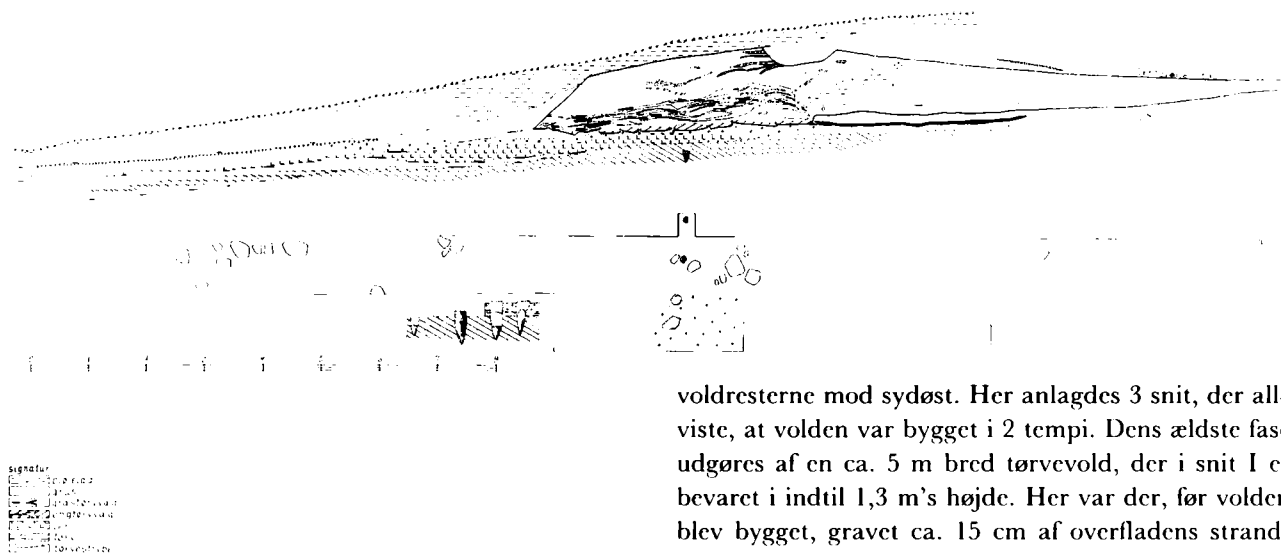


Fig. 4. Voldsnit I. Borrebjerg.

de sig ca. 1,5 m over det omgivende terræn (fig. 2). Længere mod nord langs bankens østside havde udpløjningen været så kraftig, at den nordligste ende af volden var helt bortpløjet. Volden har haft form som en halvkredsvold udgående fra sydøsthjørnet af den naturlige bank og følgende dennes østlige langside i en afstand af ca. 20 m. På grund af afpløjningen kunne den kun følges med sikkerhed indtil 65 m nord for det sydøstligste punkt i volden, men antagelig har den fortsat 10-15 m længere mod nord, inden den atter har sluttet sig til bakkefoden. Halvkredsvolden har således haft en samlet længde på omkring 120 m og har omsluttet et areal på ca. 1100 m² langs bankens østfod (fig. 3).

Voldens opbygning kan belyses temmelig godt takket være de gode bevarings- og iagttagelsesforhold i

voldresterne mod sydøst. Her anlagdes 3 snit, der alle viste, at volden var bygget i 2 tempi. Dens ældste fase udgøres af en ca. 5 m bred tørvevold, der i snit I er bevaret i indtil 1,3 m's højde. Her var der, før volden blev bygget, gravet ca. 15 cm af overfladens strandsand. I udgravningen var placeret et lag engtørv, der over græstørv skåret på fugtige steder langs norets bredder og øverst et gruset jordlag med rester af destruerede græstørv (fig. 4).

Til stabilisering af den svære græstørsvold fandtes i dens midte en række kraftige egepæle, der er blevet drevet 0,6 – 0,9 m ned i undergrunden før voldens opførelse. Afstandene mellem pælene varierede fra 0,4 til 0,9 m med et gennemsnit på 0,6 m i samtlige voldsnit. Pælene syntes udelukkende at have tjent til forankring af voldens tørvefyld, ihvertfald fandtes der ingen steder tegn på at deres øvre ender har nået op over voldens overflade og virket som en art palisade (fig. 5).

Bag den ældste vold lå opdyngt grus og muld, der tilsammen dannede en slags rampe med fald fra volden ind mod borgpladsen. Rampens overflade udgjordes af et hårdt sammentrampet, gruset lag indeholdende trækul, muldpletter og småsten. I denne rampe blev der i voldsnit II ca. 1½ m indenfor pælerækken



Fig. 5. Forankringspæle i ældste vold. Felt II.

fundet rester af 2 svære lodretstående stolper anbragt med 3,5 m's afstand. Den bedst bevarede stolpe målte 22 cm i diameter. Betydningen af stolperne er uvis.

Voldbyggerne har kun længst i syd haft mulighed for at bygge på fast grund. Længere mod nord viste snit i felterne II – V, at der under volden lå tykke naturlige tørveaflejringer. Græstørvolden var her placeret på et 10-20 cm tykt lerfundament og yderligere stabiliseret ved hjælp af dybt nedrammede, til-

spidsede forankringspæle i voldmidten. De fleste af disse var af jordtrykket presset i skrå stilling ud mod noret. Der blev ikke iagttaget spor af fletværk eller nogen anden trækonstruktion mellem pælene.

I den nordøstlige del af felt II blev gjort en iagttagelse, der kunne tyde på, at der oprindeligt har været en åbning eller port i den ældste vold. På en strækning af 3 m fandtes en afbrydelse i pælerækken. Indenfor dette område var det tykke lag engtørv, der ellers overalt udgjorde voldfyldens bundlag, erstattet af en ret forstyrret og spredt stenlægning anbragt direkte på lerbunden. På begge sider af stenlægningen fandtes tværs igennem volden en omhyggeligt opbygget græstørvsvæg. Der er her øjensynlig tale om en åbning i volden, muligvis en port anlagt i forbindelse med opførelsen af den ældste vold. Åbningen synes dog ret hurtigt at være blevet sløjfet og fyldt op med en blanding af grus, sand og græstørv. Den kunne ikke spores i den bagvedliggende grusrampe (fig. 6). Denne mulige port udgør den eneste, men usikre oplysning om adgangsforholdene til borgen. En broforbindelse mellem borgen og det faste land i syd kan naturligvis tænkes, men er næppe sandsynlig, og ville antagelig også have efterladt sig spor.

Ovenpå den ældste vold fandtes ind mod borgpladsen de stærkt afpløjede rester af en udbygning af volden. Denne 2. voldfase, der øjensynlig har skullet gøre den ældre vold både bredere og højere, var kun bevaret imod syd og sydøst, hvor den påvistes i felterne VI og I-II. Til udbygningen af volden er anvendt meget ensartet gruset morænefyld, antagelig hentet fra Borrebjergbanken. I voldsnit I og videre over mod voldsnit II kunne det iagttages, hvorledes der forud for voldudbygningen har været foretaget en større afgravning af den ældre volds bagkant. Udbygningen har her givet halvkredsvolden en bundbredde på næsten 9



Fig. 7. Stensamlinger på borgpladsen bag 2. voldfase. Fra nord. I baggrunden Sønderbro mejeri.

pladsen (fig. 7). Tolkningen af disse stentæpper er usikker. Muligvis kan de, som antydnet af udgraveren, stamme fra en stenfyldt træoverbygning af volden, og ved dennes sammenbrud være spredt ind over pladsen bagved. De er ihvertfald med en enkelt undtagelse for ujævne og uregelmæssige til at der kan være tale om rester af en brolægning.

Andre stenlægninger blev fundet inde på borgpladsen, deriblandt 6 mindre stensamlinger liggende på række nær Borrebjergs østfod mellem voldsnit II og III. Bortset fra stensamlingerne blev der ikke påvist anlægsspor i form af hustomter, affaldsgruber ell. lign. på den afdækkede del af borgpladsen. Et egentligt affaldslag manglede ligeledes, og lod sig heller ikke påvise de steder foran volden, hvor snittene blev ført ud i noret. På selve borgpladsen kunne den oprindelige overflade fastlægges med stor sikkerhed, dels angav stenlægningernes underkant dens niveau, dels viste

den sig som en hård, gruset flade isprængt trækul og liggende umiddelbart under den nedpløjede fyld.

På Borrebjergs top blev der uden held søgt efter spor af bygninger. Den lille uregelmæssige topflade var blevet stærkt forgravet i nyeste tid, og eventuelle bygningslevn hér er sikkert også blevet helt ødelagt ved afpløjningen i 1800-tallet.

Den totale mangel på hustomter og affaldsgruber m.v. på borgpladsen må betyde, at Borrebjerg aldrig har været fast beboet. Det lille forsvarsanlæg må derfor tolkes som en tilflugtsborg enten knyttet til en af de storgårde, der siden udviklede sig til områdets herregårde eller opført og benyttet af en gruppe mennesker fra en landsbybebyggelse (Magleby?) ved norets bund. Denne opfattelse bekræftes tilfulde af fundstoffet, der på flere punkter vidner om, at voldsomme og blodige begivenheder ved mindst 2 lejligheder har udspillet sig på stedet.

4. Fundene

Når der ses bort fra et mindre neolitisk flintmateriale og et par små tragtæggerskår fra felt VII (3) er det øvrige fundstof stort set knyttet til de felter, hvor dele af den yngste voldfase var bevaret og til stentæpperne indenfor foden af denne vold. Længere inde på borgpladsen fandtes kun nogle få middelalderlige karfragmenter og et lille antal stærkt forrustedede jerngenstande.

Hovedparten af middelalderfundene er fremkommet i felt VI ud for bankens sydside. Her fandtes nederst i den yngste voldfases fyld et stort antal menneskeknogler (4) liggende sammen med skår af lerkar, pilespidser og forskellige andre våben og brugsgenstande (fig. 8, fundområde »a« og »b« på plan fig. 3). Nogle få dyreknogler stammende fra hest, ox og får kommer også fra dette voldafsnit (5). Stentæpperne



Fig. 8. Skeletrester af menneske i felt VI, knogledyng «a».

bag 2. voldfase imellem snitgrøfterne I og II indeholdt ligeledes spredte skeletrester af menneske (3 individer: 2 voksne og 1 barn), og det samme gjaldt voldsnittene III og IV, hvor der i fylden over den ældste voldfase fremkom rester af yderligere 3 individer. I stentæppet indenfor voldsnit I fandtes nær kraniet af et lille barn et sølvhængesmykke. Da dette er af afgørende betydning for den nærmere tidsfæstelse af hele det øvrige fundkompleks, skal det omtales først.

Det brakteatlignende hængesmykke af forgyldt sølv er cirkulært med en diameter på 3 cm og er påloddet et øsken med en ring (fig. 9). Randen dannes af en smal riflet vulst, medens pladen iøvrigt er meget tynd og svagt hvælvet, kun præget på den ene side. I midten ses en frontalstillet, kåbeklædt (?) figur på en lav stol eller bænk. Han er barhovedet, har en nedhængende lok på begge sider af hovedet og løfter begge hænder. På højre hånd sidder en fugl. Figuren omrammes af en perlestav. Mellem denne og randen læses + ALFVINI MEFEICIT. – »Alfvine gjorde mig« (6).

På bagsiden af smykket findes to pletter, antagelig loddetin, der har fastholdt nål og nåleskede. Pletternes placering lidt over skivens vandrette midtakse taler for at smykket har været fæstnet med ringen ned efter.

Smykkebrakteater af denne type udført i sølv eller kobber er ret almindelige i Tyskland og kendes tillige fra et lille antal danske fund, der alle synes at kunne henføres til det sene 1000-tal og 1100-årene. Ifølge Galster, der har behandlet Borrebjergstykket, må dette tilskrives Erik Emunes angelsaksiske møntmester Alvini eller Alvin, der var aktiv i Lund i 1130'erne (7).



Fig. 9. Forgyldt sølvhængesmykke med inscription ALFVINI MEFEICIT. Fundet i snit I bag 2. voldfase. 2:1

Da hængesmykket ikke viser tegn på slid, må det være rimeligt at antage, at det er havnet i jorden efter kort tids brug. Dets placering i stentæppet *bag* 2. voldfase bevirker, at det vanskeligt kan være ældre end denne fase. Formentlig stammer det ligesom de spredte skeletrester i stenlagene fra en kamphandling, der i tiden omkring 1140 har gjort ende på den lille borgs existens. De »mange jævnsides liggende skeletter« og »sablen« som iflg. sognebeskrivelsen er pløjet op af det sydøstlige voldafsnit kan antagelig også knyttes til denne begivenhed.

Såfremt tolkningen af fundforholdene er rigtig, giver hængesmykket imidlertid kun en *terminus ante quem* for det ældste voldanlæg, hvortil størsteparten af løsfundene synes at være knyttet. Fundene vidner om, at også dette anlæg er blevet stormet og indtaget efter en heftig kamp, hvorunder flere af forsvarerne og deres familiemedlemmer er blevet hugget ned. Angriberne har efterladt ligene på stedet, og her er de blevet liggende, indtil man efter et stykke tids forløb var kommet tilstrækkeligt til kræfter til at genrejse borgen og forstærke volden betydeligt. Forinden synes der at have fundet en vis oprydning sted på pladsen, idet de sørgelige, nu helt opløste rester af tilflugtsborgens ulykkelige forsvarere sammen med diverse stumper af deres ejendele er blevet samlet sammen og anbragt under fyldmasserne i den forstærkede vold. Ialt er der her fundet rester af 8 individer: 1 lille barn, 3 kvinder, 3 mænd og 1 ubestemmeligt voksent individ. Hertil kommer sandsynligvis 3 voksne, kønsbestemmelige personer fra voldsnit III og IV – den ene af disse meget gammel. Flere individer kan naturligvis gemme sig i de ikke udgravede dele af voldanlægget. Et af mandskranierne bærer tydelige spor af kampens voldsomhed i form af ikke mindre end 3 hugmærker (fig. 10).



Fig. 10. Kraniekalot af mand i alderen 35-55 år. Kraniet bærer tydelige spor af sværdhug. Fra felt VI.

Det er ikke i fundmaterialet muligt at påvise nogen aldersforskel mellem fundene fra fylden i 2. voldfase og de sparsomme, formentlig lidt yngre fund fra stentæpperne *bag* denne vold. Alt tyder da også på, at udbygningen af volden har fundet sted ret kort tid efter det første overfald på borgen, og at borgens samlede funktionsperiode har været begrænset til de første tiår af 1100-tallet frem til omkring 1140. De enkelte fundkategorier er derfor i det følgende behandlet samlet og fundstedet kun nævnt ved særlig markante stykker.

Keramikken udgør langt den største gruppe i fundmaterialet fra Borrebjerg, men den er samtidig den gruppe, der indenfor tidlig middelalder oftest volder de største vanskeligheder at datere exakt. Fundet af Alfvins hængesmykke er derfor i denne sammenhæng overordentlig vigtigt ved at give en ret præcis datering af hele lerkarmaterialet. Det øvrige fundstof: våben og forskellige brugsgenstande giver ikke mulighed for en snæver tidsfæstelse indenfor middelalderen, men har dog for næsten alle kategoriers vedkommende paralleller i tidlig-middelalderlige fund fra det vestlige Østersø-område. Det er derfor rimeligt at give en kort omtale af disse ikke-keramiske fund fra voldstedet forud for gennemgangen af lerkarmaterialet.

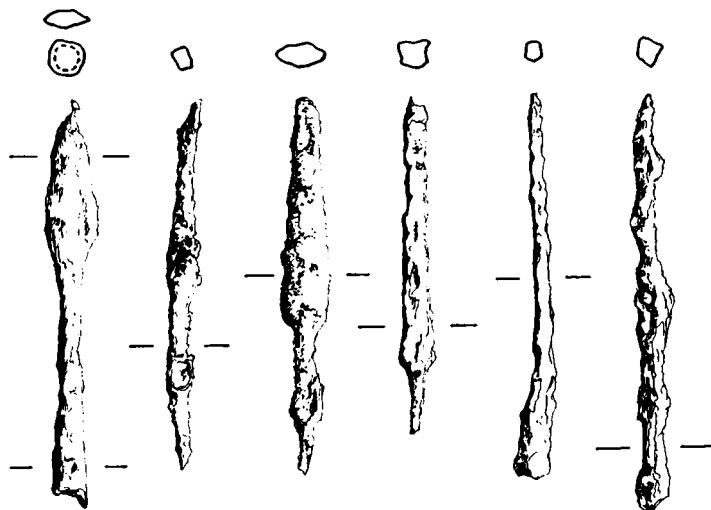
Af *våben* er der ved undersøgelserne på Borrebjerg fremkommet 1 spyd- eller lansespids og 9 pilespidser – alle af jern (fig. 11-12). Yderligere et antal pilespidser skjuler sig antagelig mellem de stærkt forrustedede jern-

fragmenter fra borgpladsen. – Spydspidsen har kort lancetformet blad og lang dølle med spor af nagler til fastgøring af skaftet. Længden er 17,7 cm. Stykket er fundet på borgpladsen (8). Af pilespidserne stammer de 6 bedst bevarede fra knogledyngen »a« i felt VI, 1 er fundet i et af stentæpperne og 2 kommer fra borgpladsen. Spidserne varierer stærkt m.h.t. bladets udformning. Kun 2 ud af 9 spidser har dølle, resten har skaft-

Fig. 11. Spydspids af jern. Fra borgpladsen. 1:2.



Fig. 12. Pilespidser af jern. Fra felt VI. 1:2



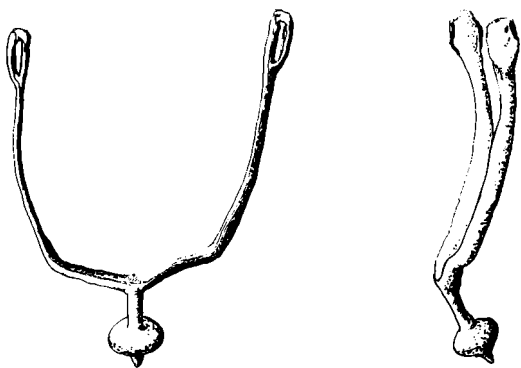


Fig. 13. Pigsøre af bronze. Fra felt VI. 1:2

tunge. På et af stykkerne er bevaret rester af den tynde trådsurring, der har fastgjort tungen til træskafet. Pilespidserne er mellem 10 og 11 cm lange (9).

Rideudstyr er repræsenteret i materialet af en velbevaret, 9,5 cm lang bronzespore med pigknop (fig. 13) samt 3 aflange rustindkapslede jernstykker og en ring, der er fundet sammen i et stentæppe på borgpladsen, og som synes at udgøre rester af knebeler og trensering fra et bidsel. De formodede bidseldele er fra 7 til 17,5 cm lange. Endnu et bidselfragment bestående af en trensering med fastsiddende knebeldel fremkom i overjord ud for voldsnit II (10). Sporen er fundet i knogledyng «b» og har formentlig siddet på en længst forsvundet støvle.

Af *bygningdele og fast inventar* foreligger kun få stumper, først og fremmest søm, spigre og kramper. 2 vinkelbøjede, flade jernstykker synes at udgøre rester af overfald. Disse har formentlig sammen med et lille antal båndformede jernbeslag og et gennembrudt prydbeslag (?) af samme materiale siddet på forsvarernes medbragte kister og skrin. Kisterne har været låst ved hjælp af boltlåse. Et nogenlunde intakt ex-

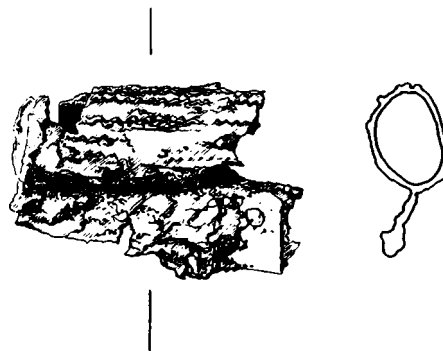


Fig. 14. Boltlås. Fra felt I. 1:2

emplar af en sådan lås, 7,5 cm lang, med tromle og kam af jernblik pyntet med pålagte bølgebånd af jerntråd er fundet på overfladen af 1. voldfase i voldsnit I (fig. 14). Kammen er forsynet med en pånittet bøjle af kobberblik. 4 tilsvarende bøjler indgår i materialet og røber tilstedeværelsen af endnu et antal boltlåse (11). Et 9 cm langt, slankt jernredskab med rektangulært tværsnit og 2 beskadigede tappe nær den ene ende kan muligvis være en nøgle til en hængelås.

Skibsdeler? Klinknagler blev fundet i ret stort tal på voldstedet. Alene fra knogledyng «a» er optaget over et halvt hundrede, der lå uden påviselig orden. Andre er fundet i stentæpperne på borgpladsen. Naglerne er alle af jern med kvadratisk skafttværsnit og rhombeformede nitteplader. Længden svinger fra 3,7 til 5,8 cm. Nittepladerne er 3,5 cm lange. Fundstedet taget i betragtning kunne man meget vel forestille sig, at naglerne stammede fra et eller flere ødelagte klinkbyggede fartøjer, men andre anvendelsesmuligheder kan naturligvis også tænkes.

En lille restgruppe af genstande kan rubriceres under *personligt udstyr*. Det drejer sig om et par skinner af

hhv. horn og ben til dobbeltkamme (fig. 15) og prydbeslag (fig. 16) (12), 1 orangefarvet, tøndeformet glasflusperle (fig. 17) (13), 1 smykkesten af bjergkrystal (fra et skrin?) (fig. 18) (14), dele af en møntvægt (fig. 19), 1 hvæssesten af norsk skifer og 7 knive. – 2 fâresakse og en kraftig fiskekrog – alle af jern og fundet på borgpladsen – fortæller lidt om forsvarernes civile erhverv, mens et randfragment af en hamret kobberkedel vidner om, at man også har rådet over andet køkkentøj end keramikken (15). Endelig foreligger der fra borgpladsen et tyndt sammenbøjet blystykke af uvis anvendelse.

Møntvægt-fragmentet, der er fundet i knogledyngce b, er nok det mest interessante stykke. Det er lavet af

bronze og består af en 10 cm lang, spinkel ophængningskæde fastgjort til et lille skålformet samlestykke, hvortil vægtskålen har været fæstnet ved hjælp af 3 tynde bronzekæder. En af disse er bevaret i 7 cm længde. Vægte af tilsvarende udformning kendes i lag fra midten af 1000-tallet i Lund og synes også at have været anvendt i de slaviske områder syd for Østersøen (16).

Knivene synes alle at være enæggede og forsynet med en kort grebtunge. Samtlige stykker er beskadigede. Det længste måler kun knap 13 cm. De 2 fâresakse er ligeledes fragmenterede og deformerede af store rustudtrædninger. Den ene saks må have været omkring 17 cm lang, den anden kun 13 cm (17).

Fig. 15. Hornskinne til kam. Felt VI. 1:2

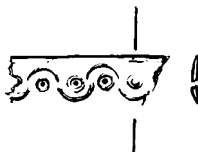
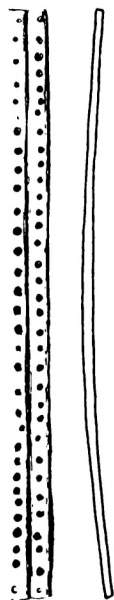


Fig. 16. Prydbeslag af ben. Felt VI. 1:2

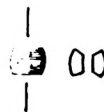


Fig. 17. Glasflusperle. Felt VI. 1:2



Fig. 18. Smykkesten af bjergkrystal. Fra borgpladsen. 1:2



Fig. 19. Bronzekæder fra møntvægt. Felt VI. 1:1

5. Keramikken

Efter den kortfattede præsentation af det ikke-keramiske fundstof fra Borrebjerg kan vi kigge nærmere på lerkarrene i fundet. Skårmaterialet er ligesom det øvrige fundstof ikke særlig stort, men har dog alligevel, bedømt ud fra rand- og halsskår, omfattet mindst 25 forskellige lerkar. 2 kar har kunnet samles helt, mens der af de øvrige i flere tilfælde er bevaret tilstrækkeligt store skårflager til at form og ornamentik lader sig rekonstruere.

Karrene synes alle at være håndopbyggede af fint rensat ler, der er magret med knust granit med kornstørrelser op til 2-3 millimeter. Godstykkelsen ligger mellem 0,6 og 1,0 cm. Alle karrene er blevet efterbehandlet på en langsomt roterende drejeskive med sær-

lig omhu anvendt på hals- og randpartiet. Karrenes skærv veksler fra lys rødbrun over forskellige gråbrune nuancer til helt sort. Overfladen er normalt rød – til gråbrun, men kan indenfor det samme kar skifte en del. Glasur forekommer ikke. Karrenes randzoner er i flere tilfælde sortflammede som følge af fastbrændte madrester. Brændingen er gennemgående »blød«. Exempler på mere hårdtbrændte kar foreligger dog også i materialet.

Ingen af lerkarrene har været ret store. Bugdiametren svinger i de tilfælde, hvor den har kunnet måles, fra 13 til ca. 27 cm. Gennemsnittet ligger omkring 19 cm. Højden har været mellem 10 og 20 cm for de fleste af karrene. Rumindholdet er for det største kar ca. 4 liter.

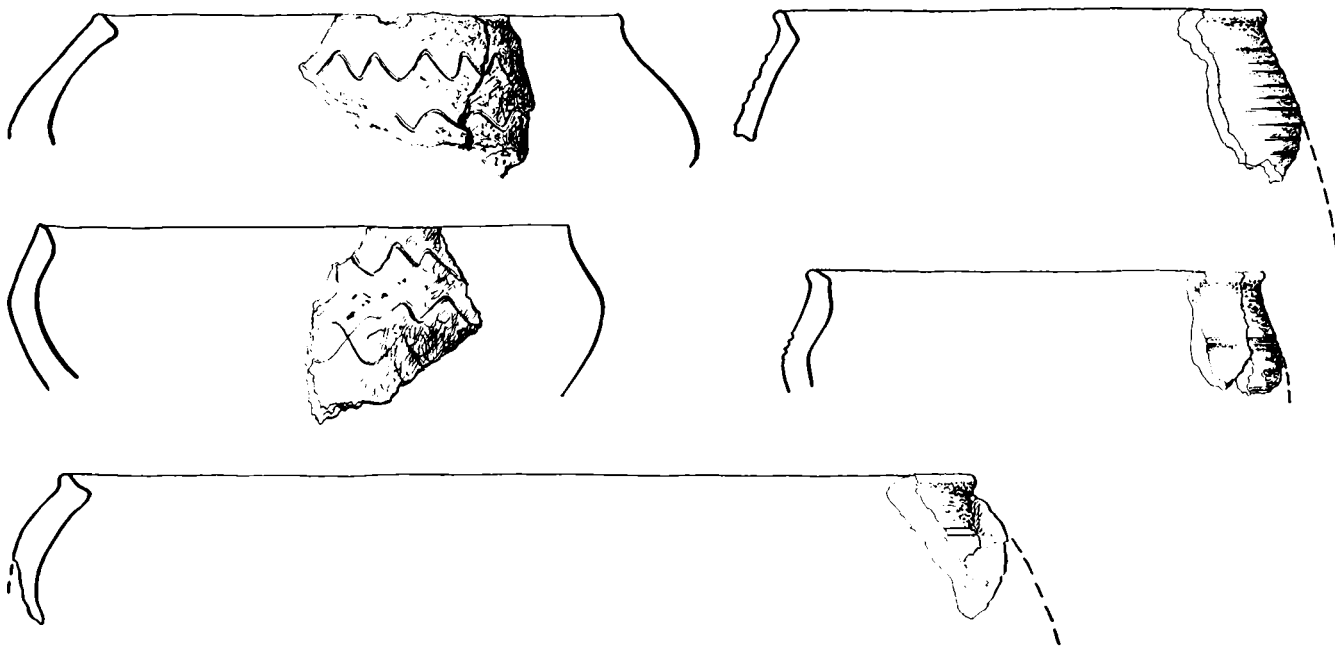


Fig. 20-24. Borrebjerg. Kar med indadbøjet rand. 1:2.

Formmæssigt er der ikke den store variation i materialet, der uden undtagelse lader sig indordne i Dagmar Sellings hovedgruppe A II, undergruppe 2 og 3 (18) omfattende bikoniske kar med største bugdiameter ved den højsiddende skulder. Denne kan enten være skarpvinklet (A II 2) eller jævnt rundet (A II 3). Formen A II 2 er kun repræsenteret af et enkelt kar i Borrebjerg-materialet (fig. 27). Karrene kan yderligere inddeles efter randpartiets udformning afhængigt af om dette er a) indadbøjet, b) udadbøjet eller c) lodret. Endelig kan randens og bundens udseende anvendes til en sidste fininddeling, der kan lette en sammenligning med det øvrige materiale fra områderne omkring den vestlige Østersø (19).

Kar med indadbøjet rand er repræsenteret af 8 randskår og mindre skårflager, der i 6 tilfælde har gjort det muligt at rekonstruere karrenes form og ihvertfald dele af deres udsmykning. 3 små kar, hvoraf de 2 er afbildet figur 20-21, er næsten ens i form og ornamen-

tik. Godsstykkelsen aftager kun ubetydeligt mod randen, der mangler på det ene kar, mens de 2 andre har hhv. skråt afskåret og lige afskåret rand – i det sidste tilfælde med tilløb til ind- og udvendig læbe. Ornamentikken er begrænset til hals og skulder og består af et par skødesløst indridsede horisontale bølgelinier.

De resterende 5 kar indenfor denne gruppe har alle smalle, horisontalt indridsede omløbende furer på skulderen. Furerne begynder 1-1,5 cm under randen, der på 4 af karrene er skråt afskåret og på ydersiden trukket ud til en lille randlæbe (fig. 22-24). 3 af disse kar er ret hårdt brændte. På det femte kar er overgangen mellem det ornamenterede skulderparti og den ca. 1 cm brede, blanke halszone markeret af en afsats over hvilken godstykkelsen er reduceret betragteligt op mod den lige afskårne rand (fig. 25). Det øverste furesæt er på et af karrene meget dybt indskåret (fig. 24). Karrene er af vekslende størrelse med diametre fra 13,5 til 27 cm.

Fig. 26. Borrebjerg. Kar med udadbøjet rand. 1:2.

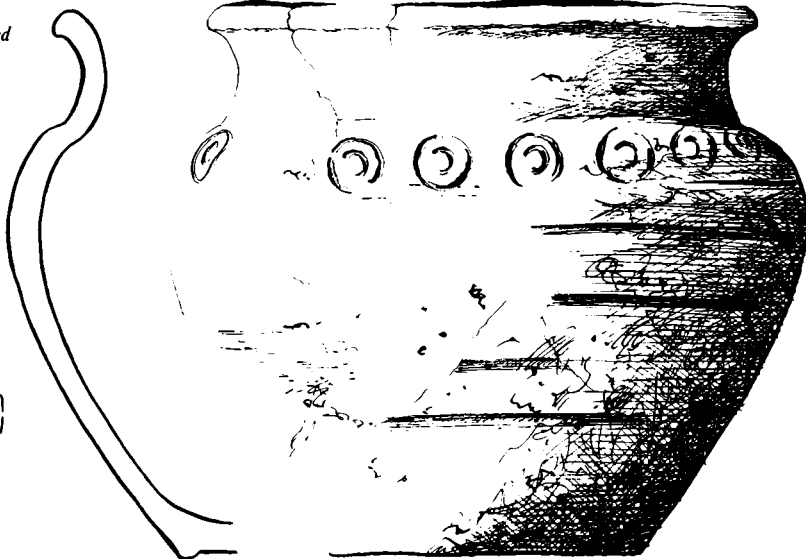
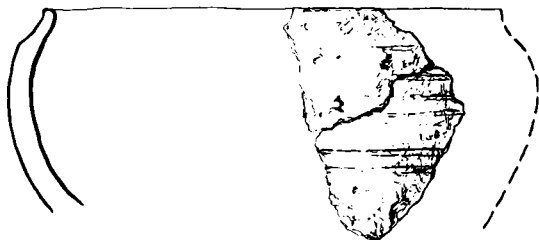


Fig. 25. Borrebjerg. Kar med indadbøjet rand. 1:2.



Kar med udadbøjet rand udgør med 9 bestemmelige kar den almindeligste karform i Borrebjerg-materialet. Der er gennemgående tale om mellemstore kar med bugdiametre på 22-25 cm. Enkelte mindre kar med bugdiametre ned til 15 cm optræder dog også. Ornamentikken består ligesom i den foregående gruppe enten af bølgelinier på halsen eller af horisontale furer på hals og skulder.

Ét kar skiller sig ud fra de øvrige både i kraft af en afvigende profil og en selvstændig ornamentik (fig. 26). Der er tale om et 14,5 cm højt kar med flad bund med standring, rundet bugparti og højsiddende skulder. Den korte hals er markant afsat, bøjer udad foroven og afsluttes af en rund, let fortykket rand med

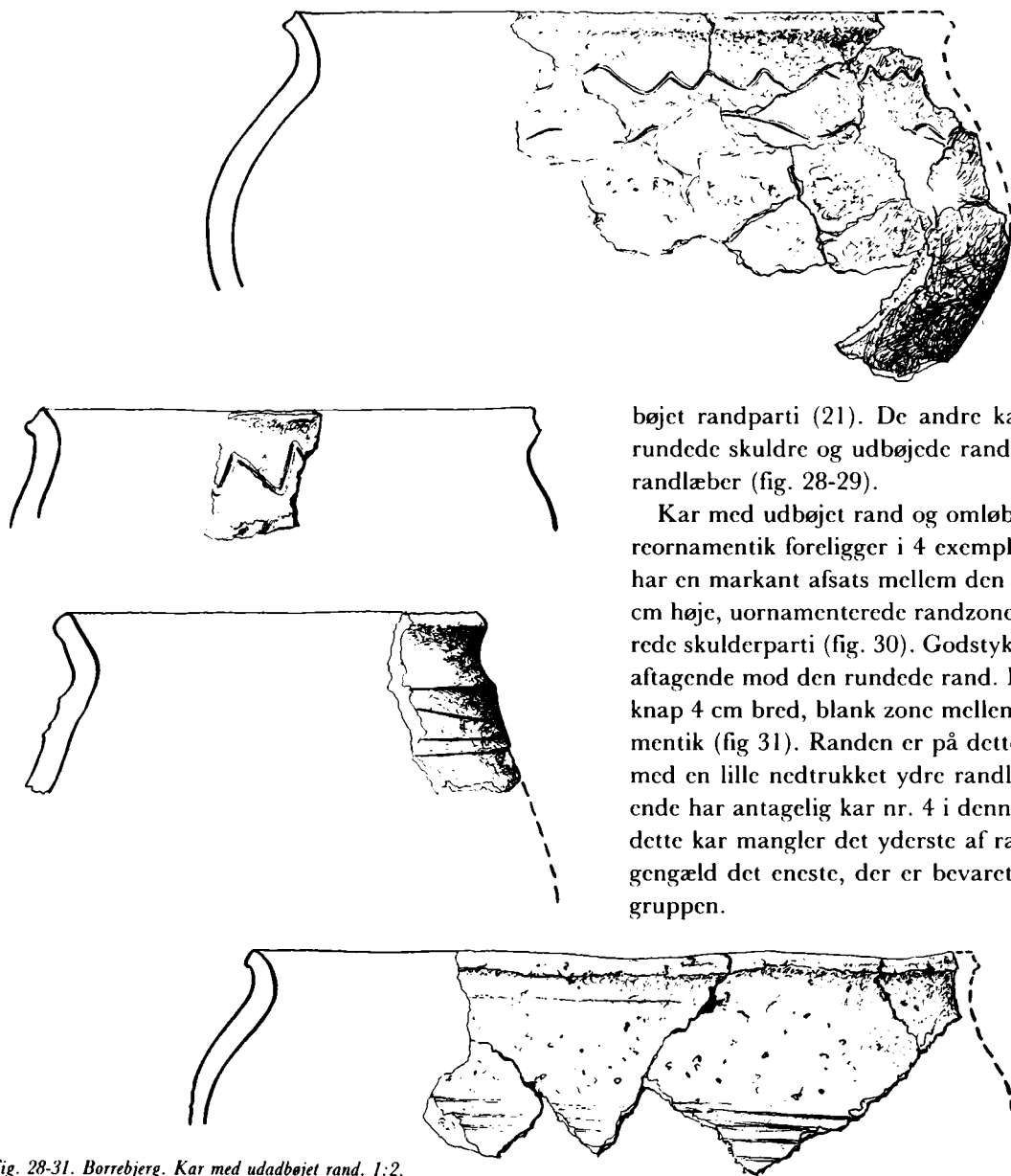
nedtrukket randlæbe. Karret er på skulderen stemplet med en omløbende række cirkler, i hvilke der er anbragt et hesteskoformet stempelindtryk. På bugen findes en række brede horisontale furelinier. Karret er fundet i knogledyngne »b«.

Den karakteristiske form og ornamentik gør det muligt med stor sikkerhed at bestemme karret som et slavisk importstykke, et såkaldt »Ringaugengefäss«, efter al sandsynlighed produceret i Alt-Lübeck engang i 1. trediedel af 1100-tallet (20).

Af de bølgelinie-ornamenterede kar har ét kunnet rekonstrueres helt (fig. 27). Det er 18 cm højt, fladbundet og adskiller sig fra de øvrige 2 ved at have ret skarpvinklet bugknæk og tyndt, næsten vinkelret ud-



Fig. 27. Borrebjerg. Kar med udadbøjet rand. 1:2.



bøjet randparti (21). De andre kar har begge jævnt rundede skuldre og udbøjede rande med let udtrukne randlæber (fig. 28-29).

Kar med udbøjet rand og omløbende horisontal furcorna-mentik foreligger i 4 eksemplarer. 2 af disse kar har en markant afsats mellem den udbøjede, 1,5 – 2,0 cm høje, uornamenterede randzone og det ornamenterede skulderparti (fig. 30). Godstykkelsen er kun svagt aftagende mod den rundede rand. Et tredje kar har en knap 4 cm bred, blank zone mellem rand og furcorna-mentik (fig 31). Randen er på dette kar skråt afskåret med en lille nedtrukket ydre randlæbe. Samme udseende har antagelig kar nr. 4 i denne gruppe haft, men dette kar mangler det yderste af randen. Denne er til gengæld det eneste, der er bevaret af det sidste kar i gruppen.

Fig. 28-31. Borrebjerg. Kar med udadbøjet rand. 1:2.

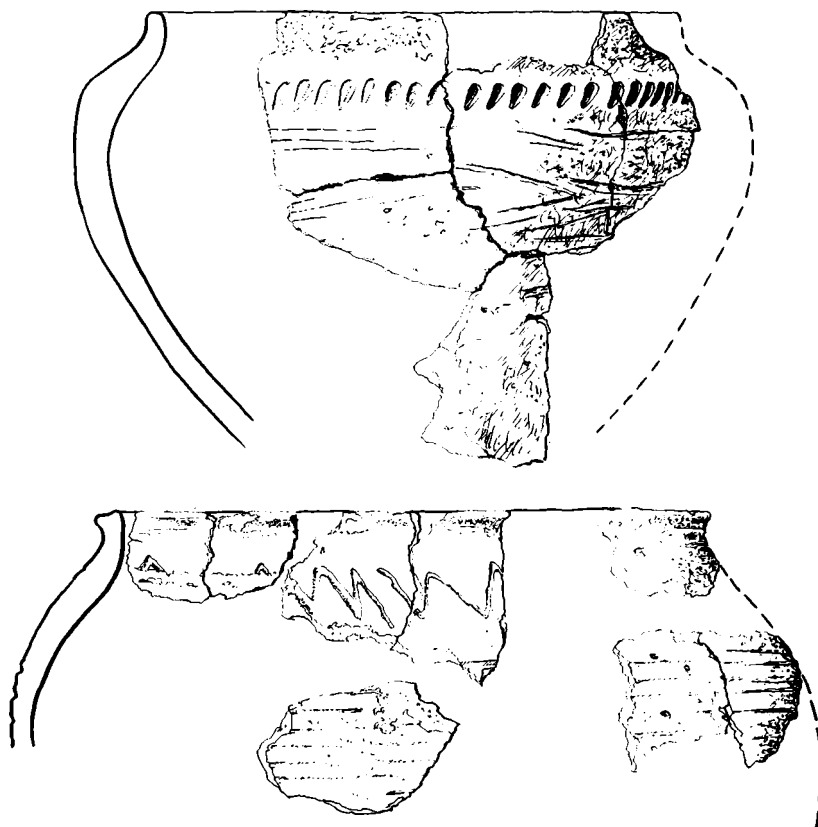


Fig. 32-33. Borrebjerg. Kar med lodret rand. 1:2

Kar med lodret randparti forefindes kun i 2 eksemplarer i lerkarmaterialet. Det ene har jævnt rundet bug og kort hals/randparti med lige afskåret rand og kraftigt udtrukket ydre randlæbe (fig. 32). Ornamentikken består af et horisontalt bælte af smalle furer på karrets skulder suppleret med en skødesløst indridset bølgelinie på halsen.

Det andet kar i gruppen (fig. 33) er ret tykvægget, især ved skulderen, der er højtsiddende. Den korte hals er tydeligt afsat og har lige afskåret rand. Halsen

er uornamenteret, men øverst på skulderen findes en omløbende række af skråtstillede, dybt indskårne, tresidede hak. Herunder optræder et 4,5 cm bredt bælte med uregelmæssigt indridsede, mere eller mindre horisontale furer.

Ikke nærmere bestemmelige kar. Udover de allerede nævnte 19 kar er der i Borrebjerg-materialet skår af yderligere mindst 6 ornamenterede kar, hvis randudformning ikke lader sig bestemme. 5 skår stammer fra ligeså mange kar med horisontale furer på skulderpar-

tiet, mens et sjette kar med omløbende bølgeornamentik på skulderen er repræsenteret af en større sammenhængende skårflage.

Bunde. Kun de 2 rekonstruerede kar har kunnet bringes i forbindelse med deres bunde. Herudover foreligger der i materialet ialt 8 flade bunde, hvoraf ingen er fuldstændige. Diametrene på 7 af bundene varierer fra 6 til 11 cm. Det 8. bundfragment stammer fra et stort lerkar med en bunddiameter på omkring 17 cm. 6 af bundene er forsynet med en smal standing. Et af disse bundskår, fra knogledynge »a«, er tillige forsynet med et reliefkors på den svagt hvælvede underside (22).

Ud over lerkarrene optræder der i det keramiske materiale fra Borrebjerg 2 *tenvægte* af fint slemmet, brændt ler. Den ene er konisk med en diameter på 2,7 cm og en højde på 1,5 cm (fig. 34). Den anden, der tydeligvis er drejet, er dobbeltkonisk med diameter på 3,0 cm og højde på 2,1 cm (fig. 35). Begge *tenvægte* fandtes i knogledynge »a«. De må antages at have tilhørt de dræbte kvinder.

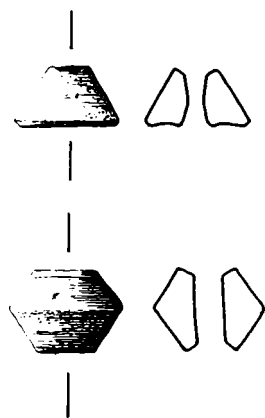


Fig. 34-35. *Tenvægte af ler. Felt VI. 1:2*

6. Sammenfatning – datering og tolkning

Fundstoffet fra Borrebjerg er trods sit begrænsede omfang fuldt ud tilstrækkeligt til at give en datering af anlæggets funktionstid til 1. halvdel af 1100-tallet. Denne ret snævre datering åbner visse muligheder for at sætte voldstedets historie i relation til begivenheder i samtiden, men løser alligevel langt fra alle de problemer af tolkningsmæssig art, der er forbundet med Borrebjerg. Væsentligst blandt disse er borganlæggets kulturelle tilhørsforhold.

Den lille borg med den svære halvkredsvold udgør tilsyneladende en sjælden anlægstype i Danmarks tidlige middelalder, og ingen af de hidtil undersøgte anlæg lader sig umiddelbart sammenligne med Borrebjerg hverken med hensyn til størrelse eller funktion (23). Syd for Østersøen findes til gengæld både i de slavisk beboede områder øst for »limes Saxoniac« (24) og ikke mindst blandt sachserne i Vestholsten adskillige gode paralleller, der gør det nærliggende at forestille sig inspirationen til opførelsen af Borrebjerg-anlægget kommende fra disse egne (25). 1000- og 1100-tallet var urolige århundreder såvel inden- som udenrigspolitisk, hvor slaverne eller venderne øvede et stadigt pres på hele det sydlige Danmark (26), og hvor regulær slavisk kolonisation synes at have fundet sted på Langelands nabøer mod øst, Lolland og Falster (27). Kan noget tilsvarende tænkes for Langelands vedkommende, således at det lille sydlanglandske borganlæg i virkeligheden skal betragtes som en vendisk forpost mod nord?

Tanken er ikke helt urimelig. Langeland ligger kun få timers sejlads fra det vestslaviske fyrstedømme Wagrien (det nuværende Østholsten), der netop i begyndelsen af 1100-årene var inde i en rivende udvikling (28). Stednavnene Vindeby (29) i Lindelse sogn på Sydlangeland og i Bregninge sogn på Tåsinge afspej-

ler formentlig i lighed med Kramnitze, Korselitze og Tillitze på Lolland-Falster mindelser om stærke vendiske befolkningsislæt på de pågældende lokaliteter. Fra Saxo ved vi, at befolkningen på de syddanske øer i 1100-tallet havde så nære relationer til venderne syd for Østersøen, at de af sjællændere og jyder regnedes for upålidelige allierede, der først underrettedes om planlagte ledingstogter mod syd umiddelbart før disses igangsættelse (30). Disse vidnesbyrd taler for, at der i vikingetid og tidligste middelalder, på trods af de krigeriske sammenstød som ikke mindst Saxo har lagt vægt på at fremhæve, også har eksisteret talrige forbindelser af handels- og familiemæssig art mellem befolkningerne på begge sider af den vestlige Østersø. Den ihvertfald lejlighedsvis fredelige samexistens mellem de 2 befolkningsgrupper må formodes, ikke mindst i den tidlige del af perioden, at have givet mulighed for en vis befolkningsmæssig mobilitet tværs over Østersøen, således som det har været tilfældet helt op mod vor tid. Sandsynligvis er denne mobilitet blevet bragt til ophør, da presset fra de tyske kolonister i syd og vest omkring midten af 1100-tallet fik det wagriske rige til at bryde sammen (31) og tvang de øvrige vestslaviske stammer i offensiven bl.a. overfor danskerne (32).

Set på denne baggrund kunne man måske nok forestille sig Borrebjerg opført som tilflugtssted af en gruppe indvandrere, der har villet sikre sig i urolige tider, således som de var vant til hjemmefra. Men omvendt synes det ligeså vel tænkeligt, at en lokal stormand med kendskab til borgbyggeriet syd for Østersøen har stået bag opførelsen af anlægget. Datidens sparsomme historiske kilder omtaler ikke borgen og er altså ikke til nogen hjælp på dette punkt. Men hvad siger fundene?

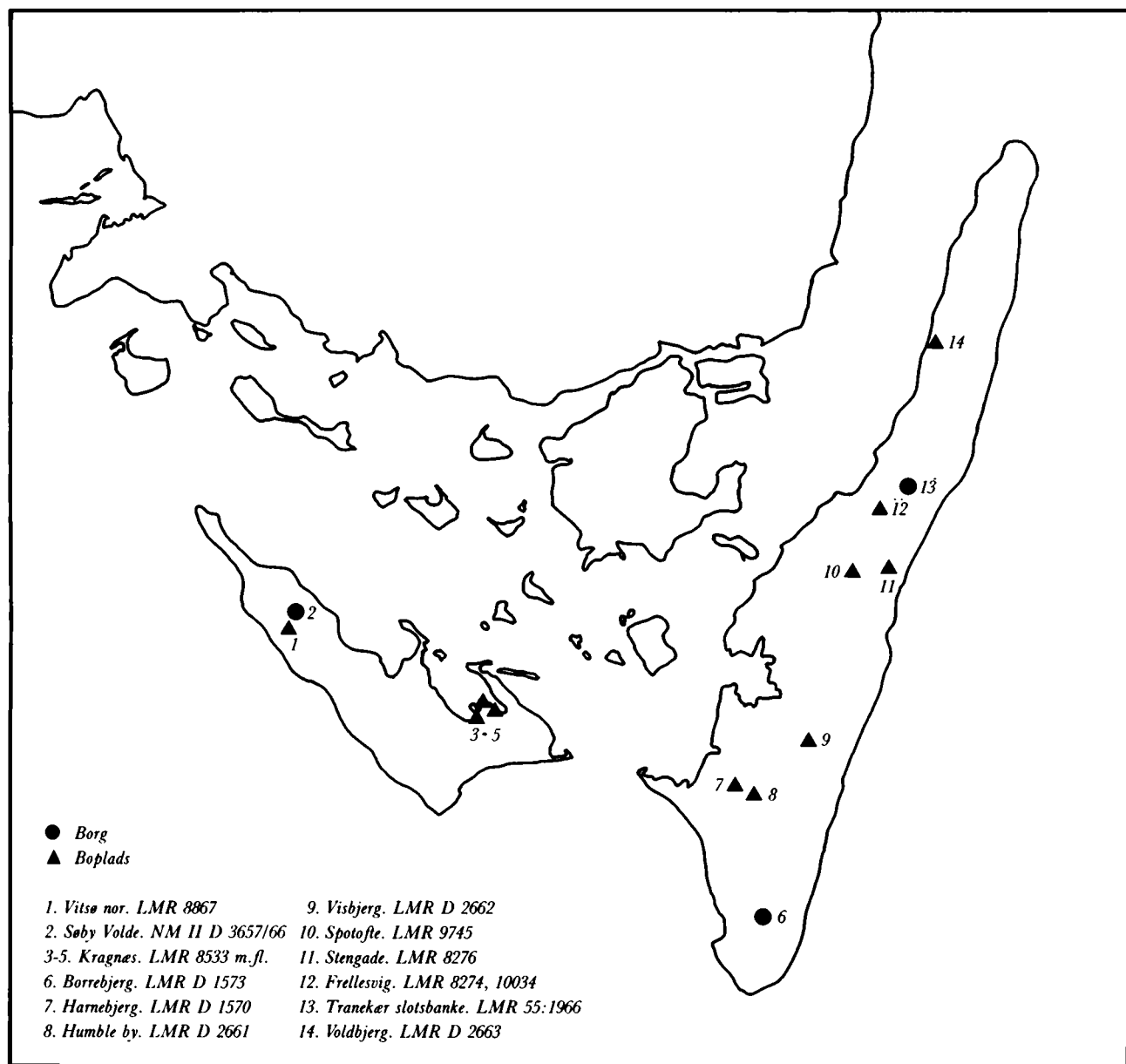
Størsteparten af metalgenstandene fra borgen har

paralleller såvel indenfor det nordiske som det slaviske område. Dette gælder dog ikke hængesmykket, hvis inscription røber dets nordiske herkomst (33). Møntvægten er også snarest et nordisk arbejde (34).

Lerkarrene frembyder et specielt problem. Datidens østdanske keramik er i sine forlæg så stærkt påvirket af slavisk keramik, at den ofte ligefrem er blevet betegnet som »venderkeramik«. Nyere undersøgelser har godtgjort, at der ikke som tidligere antaget er tale om en importeret vare, men at størsteparten af den østdanske venderkeramik, der nu mere neutralt betegnes som »Østersøkeramik«, må være fremstillet lokalt. Keramikens hovedudbredelsesområde i det nuværende Danmark er Bornholm, Sjælland og Lolland-Falster (35). Øst- og Sydfyn er dog også pænt repræsenteret (36), og det samme gælder Langeland-Ærø, hvilket nok var at forvente, men dog ikke fremgår af tidligere udbredelseskort (fig. 36). De langlandske fund af Østersøkeramik slutter sig meget tæt op ad de lollandske (37) og er ligesom disse ofte i form og ornamentik så nært beslægtet med den samtidige vestslaviske keramik (38), at der kun ved hjælp af mineralogiske undersøgelser vil være mulighed for at afgøre, om de er fremstillet nord eller syd for Østersøen. »Ringaugen«-karret fra Borrebjerg er et af de få tilfælde, hvor en proveniens syd for Østersøen, antagelig Alt-Lübeck, kan bestemmes med rimelig sikkerhed. Derimod kan det ikke afgøres om de øvrige lerkar i fundet er slaviske, dvs. enten importerede eller fremstillet af indvandrede slaviske pottemagere, eller om der er tale om lokale produkter udført i mere end en forstand som slaviske efterligninger af sydlige forbilleder.

Hverken metalgenstandene (39) eller keramikken er således i stand til entydigt at afgøre hvorvidt Bor-

Fig. 36. Fund af »Østersøkeramik« fra tidl. middelalder på Langeland og Ærø. ►



rebjerg-anlægget skal tilskrives vendiske indvandrere eller indfødte langelændere. Mens keramikken godt kunne pege i førstnævnte retning, er der i den anden genstandsgruppe træk der taler for at opfatte borgens forsvarere som værende af nordisk rod. Muligheden for at forsvarerne i deres udstyr har haft genstande af såvel slavisk som nordisk oprindelse er naturligvis også ret oplagt og tjener kun til at komplicere billedet yderligere. Mod et slavisk tilhørsforhold for borgen taler den kendsgerning, at borganlægget tilsyneladende aldrig har været bestemt for fast beboelse. Dette træk afviger fra det normale mønster ved de slaviske borganlæg, men synes til gengæld at være typisk for en række sachsiske borge i Vestholsten (40) og for et endnu såre beskedent antal forsvarsanlæg knyttet til danske storgårde fra 1200-årene (41).

Forsvarerne selv, eller rettere deres spredte jordiske rester, må også inddrages i diskussionen om Borrebjerg-borgens tilhørsforhold. Ikke fordi anthropologiske iagttagelser har gjort det muligt at skelne mellem slaver og nordbo, men på grund af de tankevækkende fundforhold. Den langelandske befolkning må i begyndelsen af 1100-årene forlængst være gået over til kristendommen og de første kirker rejst på øen. Magleby kirkebanke med en romansk kvaderstensbygning, der dog næppe kan føres længere tilbage end ca. 1200 (42), ligger kun 500 m fra Borrebjerg. Sognet er øens største og et af de rigeste, og må derfor formodes at være blandt de områder på øen der tidligst har fået egen kirke. Såfremt den nuværende kirkebygning har haft en forgænger i træ, må denne formentlig have eksisteret samtidig med angrebene på Borrebjerg. Spørgsmålet bliver da, hvordan det kan gå til, at de overlevende i sognet ved 2 lejligheder lader ligene af borgens forsvarere ligge ubegravet hen eller blot kuler dem ned i borgvolden få hundrede meter fra kirkeban-

ken. For middelalderens kristne var en begravelse i indviet jord en særdeles vigtig forudsætning for opnåelsen af det evige liv. Var det alligevel ikke rigtige sognebørn, men indvandrede hedninge og nyomvendte, der blev hugget ned på Borrebjerg en gang midt i 1100-tallet? Eller er forklaringen den, at en indtrængende fjende har hærget sognet så stærkt, at de få overlevende har haft nok at gøre med at tage vare på sig selv? Svaret ligger muligvis stadig og venter under Borrebjergs jordværker.

Noter

1. Nationalmuseets I afd.'s sognebeskrivelse. Magleby sogn sb. 55a.
2. Fund og beretning i Langelands Museum. LMR D 1573:Fl-124. I sølvsmykke fra fundet afgivet til NM II som danefæ. NM II D 13521.
3. LMR Magleby sb. 91. LMR A 7712-18.
4. De anthropologiske bestemmelser af skeletmaterialet fra Borrebjerg er udført af dr.med. J. Balslev Jørgensen og cand.scient. Pia Bennike, Anthropologisk Laboratorium, Kbh. Jvf. breve af 15.4.1974 og 28.3.1981 i beretn.
5. Bestemmelse ved Dr.h.c. Ulrik Møhl, Universitetets Zoologiske Museum, Kbh. Jvf. brev af 25.7.1975 i beretn.
6. Museumsassistent Birgit Als Hansen, NM II takkes for tilsendelsen af foto og kopi af beskrivelsen af stykket.
7. G. Galster: Nogle middelalderlige hængesmykker. Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1950 p. 44. Se også N.-K. Liebgott: Keramikfundene fra voldstedet Pedersborg ved Sorø. Aarb. f. nord. oldkyndighed og hist. (Aarb.) 1977 p. 130-31.
8. Lignende, men gennemgående noget længere spyd-/lansespidsen kendes bl.a. fra 1100-tals lag i Lund (A. W. Mårtensson red.: Uppgrävt förflutet för PK banken i Lund. *Archaeologica lundensia VII*. 1976 p. 389-91) og fra en række tidligmiddelalderlige slaviske fundsteder (f.ex. H. Jankuhn: Die Frühgeschichte vom Ausgang der Völkerwanderung bis zum Ende der Wikingerzeit. *Geschichte Schleswig-Holsteins. BD 3*. 1956. Taf. VI. J. Selirand: Über das frühmittelalterliche Schmiedehandwerk in Estland. *Offa 37*. 1980 p. 215-17.)
9. Paralleller til pilespidserne findes bl.a. i fundstoffet fra Århus

- Søndervold, keramikhor. 2. (H. Hellmuth Andersen et al.: Århus Søndervold. *Jysk arkæologisk selskabs skrifter*. Bd. IX. 1971. p. 205), tidl. middelalderlige fund fra Lund (A. W. Mårtensson red.: A.a. 1976 p. 390) og det slaviske borganlæg Marlow i Mecklenburg (A. Hollnagel: Burg und Wiek von Marlow, Kr. Ribnitz-Damgarten. *Jahrbücher f. Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*. 1973 p. 230).
10. Tilsvarende sporer med svagt bøjede grene er almindelige i 1100-tals fund på begge sider af Østersøen. (A. W. Mårtensson, Cl. Wahlöö: Lundafynd. *Archaeologica lundensia* IV. 1970 p. 72, J. Kock: Brovold. En befæstet bebyggelse fra tidlig middelalder. KUML 1978 p. 214, W. Kasbohm: Das slawische Körpergräberfeld von Damm, Kr. Rostock. *Jahrb. für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*. 1953 p. 120, K. Huckle: Tonware und Siedlung der Slawen in Wagrien. 1938. Taf. 14-15). Det samme gælder de dårligt bevarede bidsler i Borrebjerg-fundet.
 11. Lignende boltløse optræder ret talrigt i Lund i lag fra 1000- og 1100 årene (Se f.ex. R. Blomquist og A. W. Mårtensson: Thulegrävningen 1961. *Archaeologica lundensia* II 1963 p. 139 samt A. W. Mårtensson red.: A.a. 1976 p. 399-405). Paralleller kendes også fra Vestdanmark og egnene syd for Østersøen i tidlig-middelalderlige contexter.
 12. Fragmenterne er for små til at give mulighed for en nærmere bestemmelse og datering. Horn- og benarbejder af tilsvarende udformning optræder i stort tal i tidlig-middelalderlige fund fra alle landene omkring den vestlige Østersø. jvf. A. Christophersen: Håndverket i forandring. *Acta archaeologica lundensia*. Ser. in 4^o. No 13. 1980.
 13. Tilsvarende perler optræder i contexter fra vikingetid og tidlig-middelalder såvel på nordisk som på slavisk område (f.ex. R. Blomquist og A. W. Mårtensson: A.a. 1963 p. 192 og K. Huckle: A.a. 1938 p. 42 og Taf. 14).
 14. En nøje parallel til Borrebjerg-stykket er fundet i 1100-tals lag i Lund (A. W. Mårtensson og Cl. Wahlöö: A.a. 1970 p. 81) Et 1100-tals skattefund fra Gundslevmagle på Falster indeholder en lignende sten (R. Skovmand: De danske skattefund fra vikingetid og den ældste middelalder. *Aarb.* 1942 p. 153).
 15. Stykket kan ikke bestemmes nærmere. Hamrede kobberkar kendes i tidlig middelalder både fra slaviske og nordiske fund. Antagelig er der dog tale om et nordisk arbejde. (Jvf. W. Lampe: Eine jungslawische Siedlung bei Wendelstorf. Kr. Bad Döberan. *Jahrb. für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*. 1974. p. 253-55).
 16. A. W. Mårtensson red.: A.a. 1976 p. 191 og Planche XIV. A. Hollnagel: Das slawische Körpergräberfeld von Gustävel, Kr. Sternberg, mit einem Anhang über slawischen Grabfunde in Mecklenburg. *Jahrb. für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*. 1960 p. 146.
 17. Både knive og sakse er så almindelige former, at de i fund fra vikingetid/tidl. middelalder kan træffes overalt i landene omkring den vestlige Østersø. Se f.ex. A. W. Mårtensson red.: A.a. 1976 p. 241 og 245-46, H. Hellmuth Andersen et al.: A.a. 1971 p. 158-161, A. Hollnagel: A.a. 1960 p. 134 og V. Vogel: Slawische Funde in Wagrien. *Offa-Bücher*. Bd. 29. 1972 p. 17.
 18. D. Selling: Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden. 1955 p. 13 f.
 19. De vigtigste fund og fundsteder for tilsvarende keramik i dette område er omtalt i: D. Selling: A.a. 1955 p. 69 f. Cl. Wahlöö: Keramik 1000-1600 i svenska fynd. *Archaeologica lundensia* VI. 1976. A. W. Mårtensson: A.a. 1976 p. 251 f., T. Ohlsson: The Löddeköpinge Investigation I-II. *Medd. från Lunds universitets historiska museum*. 1975-1976 p. 122 f. og 1979-80 p. 99 f. M. Bencard og E. Roesdahl: Dansk middelalderlertøj 1050-1550. *Jysk arkæologisk selskabs håndbøger* I. 1972. N.-K. Liebgott: A.a. 1977 p. 131 f. samme: Spätlawische Keramik in Dänemark. *Rapports du III^e Congrès International D'Archeologie Slave*. Bratislava 1975. Bd. I 1979 p. 493 f., E. Schuldt: Die slawische Keramik in Mecklenburg. *Deutsche Akademie d. Wissenschaften zu Berlin. Schr. d. Sect. f. Vor- u. Frühgesch.* Bd. 5. 1956 og V. Vogel: A.a. 1972 p. 19 f. – alle med yderligere litt. henvisninger.
 20. Karret er tidligere omtalt og afbildet i M. Bencard og E. Roesdahl: A.a. 1972 p. 13. Nr. 228 og N.-K. Liebgott: A.a. 1979 p. 495 og 499. Vedr. dateringen og udbredelsen af keramikken fra Alt-Lübeck, se W. Hübener: Die stratigrafischen Grundlagen der Keramik von Alt-Lübeck auf Grund der Ausgrabung 1949. *Offa* 12. 1953 p. 87-111, V. Vogel: A.a. 1972 p. 37 og Karte 10 samt t. Kempke: Slawische Keramik aus Alt-Lübeck. *Archäologie in Lübeck*. 1980 p. 32-34.
 21. Tidligere afbildet i M. Bencard og E. Roesdahl: A.a. 1972. Kat. nr. 227.
 22. Vedr. disse mærker, se E. Roesdahl: Bundmærker på middelalderligt lertøj i Danmark. KUML 1973-74 p. 215-229 og E. Schuldt: Slawische Töpferei in Mecklenburg. 1965 p. 48.
 23. Udover Trelleborg-anlæggene (O. Olsen i: Burgen aus Holz und Stein. *Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters*. 5. 1978) kan der fra sen vikingetid/tidlig middelal-

- der nævnes følgende danske voldanlæg: Hedeby (H. Jahnkuhn: *Haithabu*. 1963 p. 81 f.), Århus (H. Hellmuth Andersen et al.: A.a. 1971 p. 30-39, 264), Pedersborg (N.-K. Liebgott: A.a. 1977 p. 118-124), Brovold (J. Kock: A.a. 1978 p. 193-200, 216-19). Roskilde vides omkr. 1150 at være blevet befæstet med vold og grav af Svend Grathe (Saxo: *Danmarks Riges Krønike*. 14. bog. Forlaget Danmarks udg. 1924. Bd. 10 p. 39). Andre, særdeles usikkert daterede eksempler på danske ringvoldanlæg omtales hos V. la Cour: *Danske borganlæg I*. 1972 p. 17-43. Pedersborg ved Sorø, Refshaleborg i Maribo sø samt et af la Cour ikke omtalt borganlæg, Ridebanen ved Haraldsted sø har ligesom Borrebjerg aldrig haft grav i forbindelse med volden. Ridebanen er det eneste anlæg der i størrelse nogenlunde svarer til Borrebjerg. Anlægget er desværre udateret (venligst meddelt af museumsinspektør Hans Stiesdal, NM II), de øvrige 2 borge har været i brug i 1100-tallet.
24. Se H. Jahnkuhn: A.a. 1956 p. 137-146.
 25. Vedr. slaviske borganlæg, se K. W. Struve: *Die Burger der Slawen in ihrem nordwestlichsten Siedlungsraum. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters*. 5. 1978 p. 121-138 m. litt. henv. De sachsiske borge er beskrevet i H. Jahnkuhn: A.a. 1956 p. 68-73 og V. la Cour: A.a. 1972 p. 42-46, begge steder m. litt. henv.
 26. Saxo: *Danmarks Riges Krønike*. 12-15 bog f.f. Forlaget Danmarks udg. 1924. Bd. 9 p. 34 f.f., Bd. 10 p. 63 f.f., Bd. 11 p. 13 f.f. A. E. Christensen et al. red.: *Danmarks historie*. Bd. 1. Gyldendal. 1977 p. 213-372.
 27. Jvf. E. M. Boyhus og K. Snedker: En bosættelse fra den tidlige middelalder. Lolland-Falsters Stiftsmuseums årsskrift 1971 p. 5-16. N.-K. Liebgott: A.a. 1979 p. 504.
 28. W. Hübener: A.a. 1953 p. 109-11, V. Vogel: A.a. 1972 p. 9 f., Kl. Frerichs red.: *Archäologie in Lübeck*. 1980 p. 23-44.
 29. Jvf. O. Olsen: Sct. Ibs kirke i Vindebode. *Fra Københavns Amt*. 1962 p. 67.
 30. Saxo: A.a. 15. bog. Udg. 1924 p. 25 og 32.
 31. Jvf. K. Huckle: A.a. 1938 p. 26-36, V. Vogel: A.a. 1972 p. 35, Kl. Frerichs red.: A.a. 1980 p. 23-47.
 32. Jvf. H. Koch: *Danmarks historie*. Bd. 3. Politikens forlag. 1963 p. 220-222.
 33. Tilsvarende smykker har dog også været i brug på slavisk område, jvf. bl.a. et mecklenburgsk gravfund fra omkr. 1200 (A. Hollnagel: A.a. 1960 p. 162).
 34. Jvf. dog note 16.
 35. N.-K. Liebgott: A.a. 1979 p. 493-505 m. litt. henv.
 36. T. Grøngaard-Jeppesen: *Middelalderlandsbyens opståen. Fynske Studier XI*. 1981 p. 24-28.
 37. Se note 27.
 38. V. Vogel: A.a. 1972. Taf. type C og D, E. Schuldt: A.a. 1965 p. 52 øverst.
 39. Såfremt klinknaglerne i Borrebjergfundet stammer fra et skib eller en båd, må dette fartøj formentlig være nordisk bygget, idet de klinkbyggede slaviske fartøjer alle synes at have haft bordplankerne sammenholdt af trænagler. (Jvf. M. Prosnak: *Zachodno-słowianska sztuka korabnicza wczesnego średniowiecza. Materiały zachodnio-pomorskie*. IX. 1963 p. 241-272, K. W. Struve: *Ein slawisches Schiffswrack aus der Eckernförder Bucht. Offa* 37. 1980 p. 169-175). Klinknaglerne i fundet behøver dog, som allerede nævnt, ikke ubetinget at stamme fra et skib. Iflg. venlig meddelelse fra museumsinspektør Hans Stiesdal, NM II er der såvel i Aggersborgmaterialet som i et nyligt undersøgt borganlæg ved Varde stærke indicier for, at sådanne nagler også har fundet anvendelse i husbyggeri i vikingetid og tidlig middelalder.
 40. Jvf. K. W. Struve: A.a. 1978 p. 124.
 41. H. Stiesdal: *Voldsteder ved Varde. Mark og montre*. 1981 p. 12. Vedr. tidlige danske storgårde se A. E. Christensen et al. red.: A.a. 1977 p. 305 m. litt. henv.
 42. J. P. Trap: *Danmark*. 5 udg. Svendborg amt. Bd. V, 2 p. 706.